

Н.Р. Романець

ДОПОМОГА ГОЛОДУЮЧИМ У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932 – 1933 РР.: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Проблема надання допомоги голодуючим у 1932 – 1933 рр. є важливою складовою історії голодомору. Без її висвітлення неможлива об'єктивна реконструкція тих трагічних подій. До того ж ряд провідних західних і російських дослідників відмовляється визнати голодомор геноцидом, посилаючись на те, що голодує українське село протягом 1933 р. отримало від держави значну продовольчу допомогу. Так, Р. Девіс, С. Віткрофт у монографічній праці "Роки голоду: радянське сільське господарство, 1931 – 1933" перелічують 35 партійно-урядових постанов, за якими надавалася продовольча допомога голодуючим регіонам Радянського Союзу, вказуючи, що між 7 лютого і 20 липня 1933 р. УСРР одержала 176,2 тис. тонн хліба. Звідси історики роблять висновок: "Хіба можна звинувачувати радянський уряд в геноциді, коли він переважно більшість продовольчої допомоги адресував селянам УСРР і Кубані" [1, 6]. Тому автор статті ставить за мету, дослідивши зазначену проблему за матеріалами Дніпропетровської області, встановити механізми і особливості надання допомоги голодуючим у період голодомору 1932 – 1933 рр.

Незважаючи на те, що тема голодомору має широку джерельну та історіографічну базу, проблема допомоги голодуючим у 1932 – 33 рр. всебічного висвітлення в українській історіографії не набуло. Чим ще раз підтверджується її актуальність.

Як свідчать документи, Дніпропетровщина належить до регіонів, які найбільш постраждали від штучного голоду 1932 – 1933 рр. За даними ЦК КП(б)У від 15 березня 1933 р. на неї припадало 60% усіх відомостей про кількість голодуючих і понад 70% зареєстрованих смертей [2, 442]. Із 45 районів Дніпропетровщини навесні 1933 р. в критичному стані перебувало 29, причому в Високопільському, Нововасилівському, Межівському, Якимівському, Павлоградському, Мелітопольському смертність від виснаження стала масовою ще напочатку лютого, тобто майже відразу після офіційного закінчення хлібозаготівельної кампанії [3, 11]. Так, у селах Високопільського району, за офіційними даними, наведеними у доповідній записці Дніпропетровського обкому, у другій половині лютого 1933 р. голодувало від 92 до 96% селянських сімей [3, 5].

Починаючи з березня 1933 р. смертність від голоду стала масовою в усіх районах області. Зокрема, селяни із с. Перещепино Новомосковського району у листі до першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвича повідомляли, що у їх селі помирає 40 чоловік за добу [3, 50]. Про складність ситуації свідчить той факт, що в окремих селах (Вербки, Кочеріжки, Булахівка Павлоградського району) трупи лежали від 1 до 5 днів непохованими [4, 233].

Внаслідок відсутності хліба селяни були змушені використовувати в їжу різноманітні сурогати, часто небезпечні для життя, а також м'ясо мишей, шурів, котів, собак, горобців, дохлих коней тощо. Як згадують свідки трагедії, голодні селяни "їли порожні кукурудзяні качани, (навесні) спориш, щавель,

козельки, шовковицю, акацію, рогіз, печериці, глід. По бегах ріс очерет, то люди вибирали молодий і теж їли". "З гречаної полови пекли "маторжаники" – такі оладки. Ці "маторжаники" не можна було пережувати, через силу люди їх ковтали. Боліли животи. Люди мучились". "Коли яка коняка падала [з голоду], на неї з сокирами накидалися такі ж голодні люди" [5, 32 – 33]. В результаті селяни гинули не тільки від голоду, але і від його наслідків: інфекційних захворювань, заражень, отруєння. Так, у Великопетиському районі лише за два дні лютого було зафіксовано 9 випадків таких смертельних отруєнь, у Павлоградському – 7 [3, 3].

Поряд з цим в багатьох районах області мали місце труподство та людоїдство (П'ятихатський, Олександрійський, Межівський, Бердянський, Великотокмацький райони) [6, 623]. В окремих районах були зафіксовані навіть випадки людоїдства серед дітей [7, 1].

Критична ситуація, в якій опинилась більшість сільського населення Дніпропетровщини взимку 1932 – 1933 р., вимагала від партійного керівництва негайних дій: а саме надання допомоги голодуючим. Між тим обласне партійне керівництво продовжувало перебувати у полоні міфу про "підземне пшеничне місто", "про прихований мужиком хліб". У листі до Сталіна 4 лютого 1932 р. перший секретар Дніпропетровського обкому М. Хатаєвич, повідомляючи про випадки голодування і смертей від голоду в області, цинічно заявляв: "Я менш за все від цих фактів впадаю у розпач. За наявності великої кількості розкраденого хліба у одних, по області зараз вже є і буде велика його нестача у інших, які менше накрали, або у яких не змогли відібрати накрадене" [8, 6 – 7].

Саме цим можна пояснити появу 10 лютого 1933 р. постанови бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У, яка зобов'язувала райкоми і райвиконкоми "знайти в колгоспах і в районі необхідну кількість хліба, щоб нагодувати тих колгоспників", які "дійсно залишились без хліба". Вирішувати цю проблему обласне партійне керівництво рекомендувало наступним шляхом: самі голодуючі повинні були виявляти прихований селянами хліб, за що їм мали відраховувати 10-15% вилученого зерна. При цьому місцевих керівників попереджали, щоб вони не поклали надмірних сподівань на отримання продовольчої допомоги і не підтримували серед колгоспників споживацькі настрої. До того ж всі заяви про випадки голодування мали перевіряти органи ДПУ [9, 14].

Оскільки чергові обшуки голодуючих селян області не змогли дати хліба, а масова смертність сільського населення ставила на межу зриву весняну посівну кампанію центральне керівництво було змушене нарешті відреагувати. На 20 лютого 1933 р. області було виділено 200 тис. пудів продовольчої допомоги і 1 млн. пуд. продпозики, але призналися вони лише робітникам радгоспів, МТС, МТМ, партійному і колгоспному активу на період посівної кампанії [2, 386]. За словами М. Хатаєвича, розмір цієї допомоги становив в середньому 2 пуди на колгоспний двір. Інша справа, що передавати цей хліб селянам обласне керівництво не поспішало, намагаючись використати частину продовольства під час прополювальних робіт. Внаслідок цього, за інформацією Дніпропетровського

обкому КП(б)У на 12 березня 1933 р., з 200 тис. пудів проддопомоги витратили лише 45%, з 1 млн. пудів продпозики – 700 тис. (300 тис. пудів залишили в області як резерв) [2, 427–428]. Обласне партійне керівництво звітувало, що ресурси воно використовує дуже економно, інакше, виходячи з реально виявлених потреб у продовольстві, від цієї допомоги "дуже швидко нічого б не залишилося" [2, 428]. Тоді ж М. Хатаєвич звернувся з проханням надати додатково як продовольчу і фуражну позику 300-400 тис. пудів магара (кормова культура), які знаходилися на території області на пунктах Заготзерна і у державному сортфонді. Показово, що магаром збиралися годувати як людей (організувати громадське харчування), так і худобу – коней.

Республіканське керівництво прохання М. Хатаєвича задовольнило. 15 березня 1933 р. С. Косіор у доповідній записці до ЦК КП(б)У повідомляв: Дніпропетровська і Одеська області отримали найбільшу допомогу (перша 1 млн. 400 тис. пудів хліба разом з магаром), і тому "найкраще забезпечені ресурсами" [2, 443]. Зауважимо, що у цій "забезпеченій ресурсами області" продовжували гинути від голоду люди, не припинялися випадки людоїдства і труподства.

Ймовірно, цей факт не змогло залишити поза увагою і центральне керівництво, в результаті чого на 21 квітня 1933 р. розмір продовольчої позики Дніпропетровщині вже становив 16 380 т (колгоспам було виділено 17 585 т); фуражної позики – 15 725 т (колгоспам виділено – 16 160, 8 тонн) [8, 25]. Перевищення було забезпечено за рахунок хліба, який заготували у період з 1 по 5 лютого і після 5 лютого 1933 р., і який було передано у розпорядження області. Останній факт є красномовним: область голодувала, отримувала продовольчу допомогу і, незважаючи на це, продовжувала хлібозаготівлі.

Вражає і інший факт: держава голодуючим Дніпропетровщини не допомагала, а лише надавала продпозики! Так, із протоколу засідань трійки Васильківського району від 25 лютого 1933 р. можна довідатися, що 10 голодуючим сім'ям Копанівської сільради допомога надавалась через споживче товариство під розписку за гроші за встановленими цінами [10, 1–2].

Це також підтверджує і виступ М. Хатаєвича на IV пленумі Дніпропетровського обкому КП(б)У 25 травня 1933 р., під час якого він заявив, що область повинна повернути державі у 1933 р. "понад 10 млн. пудів насінневої, продовольчої і фуражної позики, яку держава дала колгоспам нашої області" [11]. При цьому перший секретар обкому наголосив, що "позика разом з виконанням плану хлібоздачі 1933/34 р. треба повернути цілком. Ніяких балачок, ніякого заїкання про те, щоб для повернення позики дістати відстрочку бути не може. Хлібоздача й повернення позики повинні проходити одночасно" [11].

Частина голодуючих області крім проддопомоги отримала і меддопомогу. У Дніпропетровську був створений спецстационар на 50 ліжок. На великих вузлових станціях утворили "стаціонар-приймальники на 5-8 ліжок кожен для ізоляції хворих бездомних і безпритульних", яких вилучали на станціях. До районів, що перебували в найбільш тяжкому становищі, були направлені лікарі – 52 та медсестри – 84 [2, 498].

Та в цілому розміри допомоги не відповідали масштабам голоду, що охопив практично усі 45 районів області. Так, голодуючі сім'ї Копанівської сільради Васильківського району отримали лише по 5 кг борошна, 10 кг картоплі і 10 кг овочів на їдця [10, 1–2]. Сама ж допомога носила одноразовий характер і не залежала від вироблених колгоспником трудоднів.

У квітні 1933 р. колгоспники, які працювали в полі, отримували на трудодень в середньому 400 г муки. Так, за директивою Мелітопольського райвиконкому і райкому КП(б)У при розподілі продпозики встановлювались наступні норми: трактористи отримували найбільше – від 400 до 800 г печеного хліба на добу і 200-300 г за трудодень. Інші ж колгоспники залежно від місця роботи мали отримувати лише від 150 до 500 г муки на трудодень. Будь-які додаткові види продовольчої допомоги суворо заборонялись [2, 504]. Слід враховувати, що отриману муку колгоспники, як правило, залишали дома, для сім'ї, а самі намагалися вижити за рахунок громадського харчування. Це ж призводило до зростання смертності серед працюючих чоловіків.

До того ж, як свідчать численні документи, нерідко виділена допомога не доходила за призначенням. Зловживання полягали в тому, що рядові колгоспники одержували на свої трудодні в кілька разів менше, ніж адміністративний апарат. У комуні ім. Сталіна (с. Межеріч) Павлоградського району, приміром, завгосп та його донька отримали за квітень 101 кілограм зерна, а колгоспники, що працювали у полі, – по 8 кілограмів [2, 521].

Про особливий цинізм влади свідчить і той факт, що коли влітку 1933 р. визрів новий врожай, і голодні селяни почали зрізати колоски на ланах, з'явився наказ народного комісара юстиції та генерального прокурора УСРР (липень 1933 р.), за яким осіб, винних у подібних діях мали притягати до кримінальної відповідальності шляхом позбавлення волі до 5 років з конфіскацією всього або частини майна. У разі ж крадіжки майна колгоспників та одноосібників (із змісту наказу зрозуміло, що крадіжки відбувалися тоді, коли селяни працювали в полі, і ймовірніше – це було продовольство) злочинці мали карати позбавленням волі до 8 років. Слідство по цим справам і розгляд їх у суді мали тривати не більше 3-5 днів [12].

Окремо слід зупинитися на надані допомоги голодуючим дітям. Голодомор 1932–1933 рр. призвів до виникнення дитячої безпритульності і бродяжництва. Тисячі дітей, що залишилися без батьків, рушили до міст у пошуках хліба. Нерідко самі батьки підкидали дітей до дитячих установ, вбачаючи у цьому єдину можливість для їх порятунку. У цілому, за повідомленням Дніпропетровського облздраввідділу в березні 1933 р. до дитячих будинків області щодня поступало чимало дітей, наприклад, у Мелітополі – 10-18, Запоріжжі – 10-12, Кривому Розі – 5-10 [3, 35]. Внаслідок цього навесні 1933 р. дитячі будинки Дніпропетровщини були переповнені: при нормі у 250 дітей в них розміщували по 550. Всього ж на 1 квітня 1933 р., за повідомленням М. Хатаєвича, у дитячих будинках Наркомату освіти замість штатного контингенту у 3 677 перебувало 5 313 дітей, а у дитбудинках Наркомату охорони здоров'я замість 250 дітей – 960 [13, 71]. За офіційними даними, смертність серед підкинутих дітей досягала 50% [13, 48].

Концентрація великої кількості дітей в містах та на залізничних станціях створювала загрозу поширення епідемій, призводила до зростання кількості крадіжок, появи дитячої проституції. Тому 6 травня 1933 р. було прийнято постанову ЦК КП(б)У від "Про боротьбу з дитячою безпритульністю", де пропонувалися заходи для припинення подібної "міграції". Серед них: організація при РНК УСРР Всеукраїнської, а при облвиконкомах – місцевих комісій для боротьби з безпритульністю та "бродяжницьким елементом", надання сиротам допомоги на місцях шляхом відкриття сільських патронатів, харчувальних пунктів; притягнення до відповідальності батьків, які "зловмисно" залишають дітей у містах, на залізничних станціях і т.ін. Постанова передбачала і фінансове забезпечення вищезгаданих заходів. Тільки на травень-липень 1933 р. для утримання дітей у будинках Наркоматів освіти та охорони здоров'я у централізованому порядку було всього виділено 4 млн. 150 тис. карбованців (із них для Дніпропетровської області – 750 тис. карбованців) [2, 506]. Додамо, що у попередній період (на 26 квітня 1933 р.) "для дитячих закладів з обласних ресурсів відпустили 212 т борошна, 40 т крупи, 39 т рижу, 5 т цукру" [2, 499].

1 червня 1933 р. було прийнято нову постанову ЦК КП(б)У, яка передбачала виділення додаткової продовольчої допомоги дітям-сиротам у червні місяці у розмірі – 90 тис. дитячих пайків, з яких 15 тис. приходилося на Дніпропетровську область [2, 524]. Звичайний аналіз офіційної статистики (у квітні М. Хатаєвич повідомляв про збільшення чисельності дітей-сиріт у дитбудинках області на 2 тис., на початку червня – мова вже йде про 15 тис. чоловік) дозволяє зробити висновок про катастрофічні демографічні наслідки голодомору.

Зауважимо, що розміри державної допомоги дітям явно не відповідали реальним потребам області. Ще 7 квітня 1933 р. М. Хатаєвич у своїй доповідній записці до Наркомздраву УСРР прохав надати дотацію для розширення мережі дитячих будинків у розмірі 1 млн. 200 тис. карбованців, а також виділити фонди одягу, білизни, взуття на 2 500 дітей і продукти на 1 500 дітей [13, 71 – 72].

У цілому аналіз механізму надання продовольчої допомоги голодуючим дозволяє зробити висновок, що держава почала виділяти продовольство українським селянам не для того, щоб врятувати їх від голоду, а з метою забезпечення проведення весняної посівної кампанії. Тому проддопомога надавалася лише тим, хто працював у колгоспах, в результаті чого непрацездатні члени сімей колгоспників і одноосібники були кинуті напризволяще. До того ж розміри допомоги були мізерними, не відповідали масштабам голоду. Сама ж допомога носила характер продпозики. Колгоспи мали повернути отримане зерно вже під час хлібозаготівель 1933/34 р.

1. Кульчицький С. В. Голодомор 1932 – 1933 рр.: механізми сталінського терору // Український історичний журнал. – 2007. – №4.
2. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. - К., 1990.
3. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 609.
4. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 703.

5. Український голокост: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. О.Ю. Мицик. – К., 2003.
6. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 9.
7. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 873.
8. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 588.
9. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1865.
10. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 745.
11. Зоря. – 1933. – 2 червня.
12. Зоря. – 1933. – 22 липня.
13. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 587.

О.В.Сукушина

АГРАРНІ РУХИ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СТВОРЕННЯ ЗЕЛЕНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ (1921-1924 РР.)

Проблема політичного і соціально-економічного розвитку регіону Центральної і Південно-Східної Європи, що став на початку 20-х років ХХ століття радянсько-західноєвропейським прикордонням, викликає неабиякий науковий інтерес, в тому числі і в аспекті її аграрної складової, зокрема діяльності селянських (аграрних) партій та створеного ними Міжнародного аграрного бюро (МАБ), чи так званого Зеленого Інтернаціоналу.

В радянській історичній літературі загальні проблеми селянських рухів і аграризму в країнах Центральної і Південно-Східної Європи розглядалися в публікаціях А.Носкової [1] та І.Михутіної [2]. Еволюція ідеології чехословацької аграрної партії і польського людовського (селянського) руху в міжвоєнний період проаналізована в монографії Г.Матвеева [3]. У дослідженнях А.Киршевської [4; 5] і О. Крапівіна [6] характеризуються погляди лідера болгарських аграріїв А.Стамболійського і діяльність його уряду. Про МАБ – Зелений Інтернаціонал автори вказаних праць або взагалі не згадують, або обмежують кількома рядками. Втім це зауваження також стосується і тих видань, що опубліковані в останній період [7; 8; 9; 10]. Йому присвячена всього єдина монографія М.Горановича [11]. Попри значний фактичний матеріал, поданий автором в роботі, ідейні принципи і програмні положення провідних селянських партій, що входили в Зелений Інтернаціонал, розглядаються з позицій їх оцінок більшовицькими вождями і керівництвом Комуністичного Інтернаціоналу як наскрізь реакційних, угодницьких з буржуазією і поміщиками, а тому шкідливих для селянства. Сьогодні такий спрощений підхід не може бути прийнятним, коли відомо, чим закінчилися комуністичні експерименти в країнах регіону.

Головною метою статті є спроба повернути увагу до даної дослідницької проблеми, дати оглядову характеристику головних програмних положень провідних селянських партій слов'янських країн і з'ясувати основні причини утворення Зеленого Інтернаціоналу.

Завершення Першої світової війни суттєво змінило політичну карту Центральної і Південно-Східної Європи. Одним із її результатів було створення ряду нових держав – Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС); більше ніж удвічі за рахунок сусідніх держав збільшилася територія Румунії, стали